

Kívül és belül

Waltraud Heindl–György Litván–
Stefan Malfè–Éva Somogyi (Hrsg.):
*Eliten und Außenseiter in Österreich
und Ungarn*. Böhlau Verlag, Wien – Köln –
Weimar. é. n. (2001) 137 old.

A tanulmánykötet címe sokat ígérő és egyúttal kissé rejtélyes is. Az ígélet: az összehasonlító vizsgálat, ám már a tartalomjegyzék alapján megállapítható, hogy nem ez volt a fő célkitűzés, hiszen a szerzők különböző elitszoportokkal foglalkoznak, különböző módszerekkel közelítik meg témájukat, és a vizsgálatok igen nagy korszakot fognak át a kora újkortól a 19. század végéig. Mindez kizárja a klasszikus értelemben vett összehasonlítást.

A rejtély: kik azok a kívülállók? Az eliten kívüliek – azaz a társadalom nagy része vagy a társadalom marginális csoportjai, a „társadalmon kívüliek”? Ráadásul a német terminusnak két értelme is van: kívülálló és különc. A szerkesztői előszó is csak bizonytalan eligazítással szolgál. Elismerve, hogy az elittel szemben a kívülálló terminus kevésbé egyértelmű, Norbert Elias elméletére támaszkodva fogalmazza meg, hogy végül is a hatalomból kizártak, a hatalomban nem részesülők értendőek alattuk. Mivel a mindennapi életben e határvonal kevésbé élesen jelentkezik, és a két csoport között szoros kölcsönös kapcsolat áll fenn, a szerkesztői célkitűzés az volt, hogy a szerzők mindkét társadalmi csoportot a mindennapi élet síkján mutassák be. E kíváncsi a tanulmányok többségében – de nem mindegyikben – meg is valósult, és talán e szemléletmódnak köszönhető, hogy a kívülálló e kötetben – talán a szerkesztői intencióktól függetlenül is – új értelmet nyert, amennyiben sokkal inkább szól az „eliten belüli kívülállókról”, az elit peremére, alárendelt helyzetbe szorultakról, mint a társadalom alsóbb rétegeiről. Ennek a szemléletnek kö-

szönhető a tanulmánykötet különös értéke, az, hogy bemutatja az elitbe tartozás többértelműségét, azt, hogy az elitszoportok korántsem homogének, pozíciójuk törékeny, látszat és valóság nem mindig egyezik, az emelkedés és a hanyatlás szakadatlan lánccolat. Tehát, ha az összehasonlításról le is kell mondanunk, kárpótlást nyújt ezt az érdekes, eddig kevésbé vizsgált kérdést megvilágító, igen színvonalas tanulmányok füzére.

Beatrix Bastl a kora-újkori arisztokrata családok nőtagjainak sorsában igen gazdag forrásanyag, köztük saját vallomásaik alapján mutatja be, mit jelentett az eliten belül „kívülállónak” lenni. E magas állású hajadonoknak, feleségeknek vagy özvegyeknek a családi döntésekben is csak az engedelmes elfogadás szerepe jutott. Státuszuk, anyagi helyzetük a férfiak által meghatározott, a férfiág érdekeit figyelembe vevő szabályoknak volt alávetve. Az apai akarat ellenére kötött házasság kirekesztette a nőt a családból és még az alárendelt arisztokrata pozíciójából is. Ki voltak szolgáltatva férjük durvaságának, erőszakának, örökös félelemben éltek: sikerül-e fiú utódot szülni, egészségesen viselni a sűrű terhességeket, túlélni a szülést. Egmáshoz írott leveleik szorongásról, boldogtalanságról, a vagyonefelosztások pedig gazdasági kiszolgáltatottságukról tanúskodnak.

Kövér György két bankárcsalád – az evangélikus Liedemann és a zsidó Wahrmann – történetének példáján mutatja be az elitpozícióba emelkedés útját, s egyszerűsmind a pozíció átmenetiségét, törekénységét. Mindkét család kisebbségi helyzetből, s alacsonyról indult, felemelkedésükben nemcsak tehetségük, üzleti sikereik, hanem házassági stratégiájuk, gyermekeik pályaválasztásának átgondolt tervezése, valamint nem utolsó sorban a szerencsés demográfiai adottságok is szerepet játszottak. Az elitpozíciót azonban csak meghatározott gazda-

sági és társadalmi körülmények között tudták egy-két generáción keresztül megtartani: a Liedemannok a középregbe süllyedtek, a Wahrenn család bukása viszont látványos volt.

Mindkét család a kívülállók közül emelkedett egy időre elitpozícióba, és süllyedt vissza a kívülállók közé.

Hajdu Tibor a Magyarországon állomásozó k.(u) k. tisztek mindennapi életéről írt érdekes és színes tanulmányt. Azt – többek között az ő kutatásai alapján – eddig is tudtuk, hogy milyen szakadék húzódott a tisztikar magas presztízse, a magasabb társadalmi körökben való kedveltsége és szerény anyagi körülményei között, ami számos konfliktus okozója volt. Kétségtelen, hogy a tisztí pálya egyike volt azoknak, amelyek viszonylag könnyű felemelkedést ígértek, az uniformis azonban korántsem biztosította az operettekben bemutatott társadalmi tekintélyt és közkedveltséget, különösen nem a császári uniformis viselőinek az önkényuralom idején. Ezekben az években az osztrák tisztek inkább megvetésnek, elutasításnak voltak kitéve, a korábbi közkedveltséggel, úri körökben való befogadottsággal szemben. Nehéz volt megfelelő szállást találniuk, a társasági eseményeken kirekesztették, mellőzték őket, még rokonaik is elfordultak tőlük. Így elitpozíciójuk ellenére kívülállók, pontosabban – legalábbis átmenetileg – kirekesztettek voltak.

Maria Wakounig Franz Lichtenstein herceg, a Monarchia szentpétervári követének életpályáját mutatja be. A konvenciókkal bizonyos mértékig szakító, feladatát komolyan vevő és lelkiismeretesen végrehajtó arisztokratát – a szerkesztőkkel szemben – inkább különcnek, mint kívülállónak („elitären Außenseiter”) tekinthetjük. A tanulmány alapos és színes leírást ad a herceg életútjáról, jelleméről, személyiségéről, életmódjáról, egyúttal beavatja az olvasót a 19. század utolsó évtizedeinek külpolitikai eseményeibe is.

A „klasszikus kívülállók” – a kispolgárok, szegények, elhagyott gyermekek, prostituáltak – mindössze két tanulmány szereplői, és az elitek abból a szempontból is „túltengenek” a kötetben, hogy e két ta-

nulmány is inkább az elitek szemszögéből világítja meg helyzetüket. Magukról a szereplőkről, s különösen azok mindennapi életéről alig esik szó.

Gyáni Gábor tanulmányának már a címe is elárulja, hogy elsősorban e társadalmi csoportok életének és helyzetének polgári szabályozásával kíván foglalkozni (*Jótekonyság, fegyelmezés avagy a szociális gondoskodás genealógiája*). Ennek megfelelően széles elméleti megalapozással, nyugat-európai összehasonlítások keretében vizsgálja azokat a szabályokat és intézményeket, amelyek segítségével a polgárság a szegénység, a koldulás stb. problémáit keretekbe igyekezett szorítani. Ennek megfelelően a gondoskodás és fegyelmezés alanyai arctalanok maradnak.

Az osztrák kívülállókat az 1848-ban a megrendült helyzetű bécsi kisiparosok és kézművesek képviselik. Thomas Kletečka a megsegítésükre létrehozott önszegélyező pénztár történetével kapcsolatban idézi fel őket. A szerzőt elsősorban politikai szerepük érdekli, amennyiben fenyegető, nagy tömeget mozgósító tüntetésüket a forradalmi mozgalom radikalizálódásának egyik tényezőjeként értékeli. Az önszegélyező pénztárt gazdaságilag eléggé megalapozatlanul egy August Swoboda nevű személy hozta létre az elszegényedő kisiparosok, kézművesek hitelnújtással való támogatására. A vállalkozás hamarosan csődbe jutott, a részvényesek pénzüket visszaszerzéséért indított mozgalmának és az attól megrettent polgárság nyomására a kormány kénytelen volt – állami hitel formájában – részlegesen kártalanítani a részvényeseket. A tanulmány részletesen ismerteti a szanálás folyamatát és a döntéshozók motivációit, a „kirekesztettek”, a kézművesek azonban arctalan tömegként tűnnek elő. Gazdasági helyzetük megrendülésének okairól is igen röviden szól a szerző, sőt, az egyesület alapítójának személyéről sem sok tudható meg, azon kívül, hogy egy 50 év körüli kicsiny, púpos, sápadt, heves emberke volt. Hogy hogyan nyerte meg a kézművesek bizalmát, és hogyan szervezte meg az egyesületet, homályban marad.

A „klasszikus kívülállók” mindennapi élete tehát meglehetősen háttérbe szorult a kötetben, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy életükről jóval kevesebb forrás marad fenn, mint az elitekről, és ennek megfelelően kevés feldolgozás közül válogathattak a szerkesztők. Az elitcsoportokról szóló színvonalas és érdekes, új aspektuso-

kat és módszertani megközelítést tartalmazó, gondolatébresztő és továbbgondolásra készítő tanulmányok azonban különös értéket kölcsönöznek a kötetnek.

Bácskai Vera